

CZY IMIĘ BOŻE MA RACJĘ BYTU W NOWYM TESTAMENCIE?

Od XVI wieku ukazały się co najmniej **743 przekłady NT w 226 językach**, w których imię Boże występuje od 1 do 2733 razy. Najwięcej tego typu przekładów istnieje w języku angielskim — co najmniej 224 (włącznie z *Przekładem Nowego Świata*), następnie: niemiecki (65), hebrajski (44), hiszpański (27), portugalski (22), polski (7), zuluski (7), koreański (4), chiński (3), japoński (1). Jeśli chodzi o europejskie języki, są to: chorwacki (2), francuski (7), hiszpański (27), holenderski (9), litewski (1), macedoński (1), norweski (2), portugalski (17), rosyjski (1), rumuński (6), serbski (1), słowacki (2), szkocki (1), szwedzki (1), walijski (2), węgierski (1), włoski (2), a także w wielu różnych językach afrykańskich, amerykańskich, azjatyckich i indopacyficznym, włącznie z indiańskimi dialektami. Najczęściej tłumacze zamieszczają imię Boże w Ewangeliach, w cytatach ze ST.

1500-99	1600-99	1700-99	1800-99	1900-99	od 2000
12	7	50	192	185	284

UWAGA: Powyższa tabela nie uwzględnia 10 NT (nie znam daty ich opublikowania).

Z dostępnych danych wynika, że pierwszymi 10 tłumaczami, którzy wprowadzili imię Boże w NT, byli: **Anton Margaritha, Sebastian Münster, Jean Cinqarbres, Jean du Tillet, Friedrich Peters, Szymon Budny, Walther Herbst, Johannes Klaj, Conrad Neander, György Thúri, Elias Hutter** (XVI wiek). Warto podkreślić, że do tych pionierów należał polski tłumacz Biblii — Szymon Budny, który zamieścił 11 razy imię Boże w Ewangelii Mateusza. Jednak nasilenie tego trendu nastąpiło w XIX wieku i aż do dziś trwa tendencja wzrostowa. I chociaż tego typu przekłady wciąż stanowią mniejszość na rynku światowym, to idea zamieszczania imienia Bożego w NT zjednuje sobie coraz więcej zwolenników i jest coraz śmielsza.¹

Zdaniem krytyków wprowadzenie imienia Bożego do NT:

- odzwierciedla chęć poparcia sekciarskiej teologii² (odrzućcia poglądu, że Jezus jest Bogiem)
- jest nieuprawnione, ponieważ na dzień dzisiejszy nie istnieje *ani jeden* grecki rkp NT zawierający imię Boże (z puli ok. 5000 mss), więc ich zdaniem nie ma żadnych podstaw by je w nim zamieszczać.

Jeśli chodzi o pierwsze zastrzeżenie (motywowanie się nietrynitarną teologią), to przeciwko niemu dobitnie przemawia fakt, że od XVI wieku pojawiło się wiele przekładów NT z imieniem Bożym opracowanych przez tłumaczy z różnych denominacji chrześcijańskich *będących zwolennikami doktryny o Trójcy*, w tym również 22 następujących katolickich tłumaczy:

Georg Mayr ¹⁶²²	Matthäus Schabert ¹⁷⁹⁶	Sebastián Bartina ¹⁹⁶²
Giovanni Battista Jona ^{1639/1668}	Johann Balthasar Gerhauser ¹⁸⁰⁵	Hermenegildo Zanuso ^{1969,1973}
Eulogius Schneider ¹⁷⁸⁸	Adam Joseph Onymus ¹⁸⁰⁵	Roman Brandstaetter ¹⁹⁸⁴
Sebastian Mutschelle ¹⁷⁸⁹⁻¹⁷⁹⁰	Ivan Matija Škaric ¹⁸⁵⁸⁻¹⁸⁶¹	Claude Tresmontant ^{1991, 2008}
Johann G. Krach ¹⁷⁹⁰	Manuel Fernandes de Santanna ¹⁹⁰⁹	Craig R. Smith ¹⁹⁹⁴
Dominikus von Brentano ¹⁷⁹⁴	Jean-Marie Paul Bauchet ¹⁹²³	bp Jacob Barclay – Massimo Pazzini ²⁰⁰⁵
Willem Antony van Vloten ¹⁷⁹⁵⁻¹⁷⁹⁶	bp John W. C. Wand ¹⁹⁴⁴	tłumacz(e) <i>Biblia Peshitta en Español</i> ²⁰⁰⁶ ³

Co do drugiego zastrzeżenia, jest to zbyt restryktywne kryterium w translatoologii biblijnej i sprawa ta wymaga szerszego wyjaśnienia. Krytyk tekstu Peter Kyle McCarter jr. oznajmił:

Należy wprowadzać [poprawkę] wszędzie tam, gdzie krytyk tekstu podejrzewa, że pierwotne brzmienie nie zachowało się w żadnym dostępnym świadectwie tekstu.⁴

Oczywiście nie należy rozumieć słowa „podejrzewać” w sensie błahym, lecz poważnych przesłanek. Na przykład istnieją mocne dowody pośrednie na to, że dzisiejszy tekst krytyczny NT w pewnych punktach reprezentuje *tekst skażony*. Jeżeli tak jest, to tłumacze mają prawo wprowadzić koniekturę do głównego tekstu NT. Przykładem takiego miejsca jest **1 Koryntian 10:9**. Oto różne wersje oddania tego wersetu:

¹ „W przyszłości Imię to zostanie przywrócone wszędzie — w obu Testamentach Biblii” (Edward R. AMES, **YHWH: Presenting Some Essential Facts Not Generally Known Concerning The God of The Bible and His Name**, 1932, s. 92, <http://catalog.hathitrust.org/Record/006560935> ¹⁵⁻⁰³⁻²⁰¹⁴).

² Robert J. WILKINSON, **Tetragrammaton: Western Christians and the Hebrew Name of God – From the Beginnings to the Seventeenth Century**, Brill, Leiden–Boston 2015, s. 92, <https://books.google.pl/books?id=1xyoBgAAQBAJ> ¹⁵⁻⁰⁶⁻²⁰¹⁶.

³ Tłumacze ci zapewne akceptują pogląd, że JHWH Bóg ze ST to Jezus w NT.

⁴ P. Kyle MCCARTER JR, **Textual Criticism: Recovering the Text of the Hebrew Bible**, Guides to Biblical Scholarship Old Testament Series, Fortress Press, 1986, s. 74, 75, <https://books.google.pl/books?id=Dg86WeszmAC> ²⁵⁻¹⁰⁻²⁰¹⁷.

NT-przekład ekumeniczny	Biblia warszawska	NT-Joseph Phillips
Nie wystawiajmy też Chrystusa na próbę, jak niektórzy z nich wystawili i zostali wygubieni przez węże.	Ani nie kuśmy Pana , jak niektórzy z nich kusili i od wężów poginęli.	Ani nie powinniśmy ośmielać się wyzyskiwać dobroci Boga , jak to niektórzy z nich zrobili i padli ofiarą jadowitych węży.

Dlaczego tłumacze podają *niejednolitą* terminologicznie treść tego wersetu? Jest to wynik preferowania jednego z wariantów brzmienia tego wersetu w dostępnych manuskryptach greckich:

- **χριστὸν** **Chrystusa** \wp^{46} D F G K Ψ 88 330 451 614 629 630 1241 1739 1881
1984 2492 2495 *Byz* it^{ar,d,dem,e,f,g,x,z} syr^{p,h} cop^{sa,bo} *Wlg*
- **κύριον** **Pana** \aleph B C P 33 104 181 326 436 1877 2127 syr^{h mg} arm eth
- **θεὸν** **Boga** A 81

Oczywiście trzymanie się krytycznego tekstu greckiego (czego nie należy mylić z *autografami* NT) przez tłumaczy jest niezmiernie ważną rzeczą. Faktem jest jednak również trójwariantowość w rękopisach, której przyczyna wymaga wyjaśnienia, bo nie mamy tu do czynienia z małą wagą różnicami (stylistyka lub odmienny szyk słów w zdaniu), lecz z dużą i zastanawiającą różnicą w transmisji tekstu 1Kor 10:9.

Komitet UBS przyjął wariant „Chrystusa” jako oryginalny. Bruce F. Metzger, jeden z jego członków, wyjaśnia, że u podstaw tego wyboru leżały dwie przesłanki: zawiera go najstarszy świadek tekstu, którym jest rękopis \wp^{46} (z ok. 200 r.) i większość mss, włącznie z patrystyką. Metzger uważa, że pozostałe dwa warianty — κύριον (Pana) i θεὸν (Boga) — są skrybalną próbą usunięcia idei kuszenia Chrystusa na pustyni przez Izraelitów.⁵ Taki wariant mógłby odgrywać rolę doprecyzowania obiektu kuszenia, ale jego przypuszczalna obecność w oryginale podpada pod zarzut *anachronizmu*.⁶

A co wynika z analizy tego epizodu w Pismach Hebrajskich? W Liczb 25:4 wyraźnie czytamy: „Toteż **Jehowa** posłał między lud jadowite węże” (*PNS*). Tekst ten rzuca snop światła na bardzo możliwą przyczynę trójwariantowości w 1Kor 10:9, o której prof. George Howard napisał tak:

Jest możliwe, analogicznie jak w pismach qumrańskich, że w słowach Pawła mógł tutaj występować w oryginale Tetragram. Jeśli tak było, to θεὸν i κύριον najprawdopodobniej są jego pierwszymi substytutami, a χριστὸν późniejszą skrybalną interpretacją.⁷

Idąc tego typu rozumowaniem niektórzy tłumacze Biblii wprowadzili imię Boże do tego wersetu, np. Y. Aharaoni², S. Altaf, J. A. Álvarez Rivera (gł. wyd.), A. Chouraqui, M. Corneillie, G. W. Cornish, Y. Dehnen, J. Dias, R. Favitta – L. D. Snow, D. Gregg, Y. Hawkins, C. R. Hopgood, E. Hutter, M. Kibutz, B. Kitzar (wyd. 2, 2017), L. Mebust, R. G. Meyer, M. Moreno, K. M. Niedenführ (rewizja *Bible Colloquial Japanese*, 2016), J. Parker, R. H. Perry, E. Pinho, H. Ramirez, A. H. Roosma, I. E. Salkinson – C. D. Ginsburg, J. Wheeler (gł. wyd.), angielskie *Disciples and Apostles of Yahshua* (2014) i *Pure Scriptures for the Remnant* (2010), portugalskie *Bíblia Livre* (2016) i *Escrituras Sagradas Nomes Hebraicos Transliterados* (2009), rumuńskie *Scriptura* (2014) i *Scripturile Calea Creștină* (2017) oraz tłumacz(e) NT na język bunama, hebrajski (UBS), panayati.

Co do zarzutu kierowania się „*sekciarską* teologią”, jest on bardzo popularny w literaturze religijnej, ale z punktu widzenia ścisłych badań biblijnych i historycznych jest nie do utrzymania. Prof. John M. Creed (University of Cambridge) w książce **The Divinity of Jesus Christ** (Boskość Jezusa Chrystusa) napisał:

Kiedy pisarze Nowego Testamentu mówią o Bogu, mają na myśli Boga i Ojca naszego Pana, Jezusa Chrystusa. Kiedy mówią o Jezusie Chrystusie, nie mówią ani nie myślą o nim jako o Bogu. Jest on Chrystusem Bożym, Synem Bożym, Mądrością Bożą, Słowem Bożym. Nawet Prolog Św. Jana, który najbardziej kojarzy się z Doktryną Nicejską, należy czytać w świetle subordynacjonizmu głoszonego w całej Ewangelii, a Prolog w grece, gdzie występuje θεός bez rodzajnika, nie jest tak jednoznaczny, jak to się wydaje w języku angielskim.⁸

⁵ B. M. METZGER, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, wyd. 3, UBS, London 1971, s. 560.

⁶ W 1Kor 10:4 o Izraelitach m.in. czytamy: „pili zaś napój wytryskujący ze skały o duchowym znaczeniu (*pneumatikēs*), która szła za nimi, a skała ta **była symbolem Chrystusa**” (*Biblia poznańska*). Na temat owej „skały”, ks. prof. Remigiusz Popowski w przypisie do tego wersetu zanotował: „Była Chrystusem w sensie symbolicznym” (*Nowy Testament: Przekład na Wielki Jubileusz Roku 2000*, 2001, s. 422). A zatem tekst ten nie podpada pod zarzut anachronizmu.

⁷ G. HOWARD, „The Tetragram and the New Testament”, *Journal of Biblical Literature*, Boston, Vol. 96, Nr 1/1977, s. 81.

Wieloletnie badania nad NT doprowadziły prezbiteriańskiego biblistę Dona Cupitta z Dean Emmanuel College (Cambridge) do następującego wniosku:

Nowy Testament nigdzie nie mówi, że Syn Boży jest Bogiem z Boga. W okresie przednicejskim zwrot 'Syn Boży' mógł być używany do podkreślenia różnicy statusu między Jezusem a Bogiem.⁹

Niekiedy tłumacze zdradzają *brak rozważań* w badaniach rekonstrukcyjnych pierwotnego brzmienia greckiego tekstu NT. Jednym z powodów jest mechaniczne (ślepe) stosowanie obranych zasad translacyjnych (zapewne uważane za „konsekwencję”), bagatelizujące kontekst i względy logiczne, np. dokonują konwersji terminu *Theos* (gdzie referentem jest Bóg) → JHWH we wszystkich miejscach jego występowania, czego efektem jest ekscentryczny i błędny przekład. Oto garść przykładów, które wychwyciłem podczas przeglądu ponad 600 wielojęzycznych wydań NT z imieniem Bożym:

- Mt 9:38** „Proście zatem JaHWeH żniwa” (*Eldridge*; podobnie *Martin*; por. Łk 10:2, *Shen*)
- Mt 22:31,32** „Czy nie czytaliście, co powiedział wam Jehowa, mówiąc? Jam jest Jehowa Abrahama, Jehowa Izaaka i Jehowa Jakuba. Jehowa nie jest Jehowa umarłych, tylko żywych” (*NT w języku kalenjin*¹⁰, podobnie *Merrick*)
- NT w języku bunama* (Papua-Nowa Gwinea):
- galewa. ³¹ Ma Yehoba 'ina gwae 'oimiya toholo hila weyahina ūkī He'asisi 'ōina 'igwaeya,
³² Taugu Ebalahamo 'ina Yehoba, ma Aisake 'ina Yehoba, ma Yakobo 'ina Yehoba.
 Yehoba geya tomota 'ama'amasidi 'idi Yehoba, ma hesi tomota mayawasidi 'idi Yehoba,
 'oinega babadaedi mayawasidi bewa tuwa simiyamiya.”
- Mt 22:44** „Jehowa rzekł do Jehowy mego” (*Holmes*, *NT w języku toaripi*¹¹; podobnie *Saker*, *NT w języku duala*¹²)
- Mt 27:46** „Eli, Eli lama sabaktani, to jest: Jehowo mój, Jehowo mój, czemuś mnie opuścił?” (*Eldridge*)¹³
- Mk 12:29** „Słuchaj, Izraelu: WSZECHMOCNY nasz Yah jest jeden” (*Merrick*)
- Mk 12:36** „יהוה rzekł do mego יהוה” (*Peshitta – Brit Hadasha*)¹⁴
- Łk 1:43** „Jakież to zaszczyt, że odwiedziła mnie matka mego Yáohuh UI!” (*Escrituras Sagradas Nomes Hebraicos Transliterados*; podobnie *Saker*, *NT w języku duala*).
- Łk 10:21** „Wysławiam Cię Ojczy, JaHWeH kosmosu i ziemi” (*Eldridge*)
- Jn 2:21** „Jahszua mówił jednak o swym ciele jako prawdziwej świątyni Jah (gdzie Anioł Obecności Jah, chwala Szekiny teraz przebywała)” (*Roberg*)
- Jn 4:1** „Kiedy Jioua zauważył, że faryzeusze usłyszeli, że Jezus czyni i chrzci więcej uczniów niż Jan” (*Logan*, *NT w języku mortlok*)
- Jn 20:18** „Maoro-ém Magdalena oznajmiła uczniom tę wieść: „Widziałam Yáohuh UI!”” (*Escrituras Sagradas Nomes Hebraicos Transliterados*)¹⁵
- Dz 4:24** „JaHWeH, Ty jesteś Wszchemocny JaHWeH” (*Eldridge*)
- Rz 3:29** „A czyż Jehowa to tylko Jehowa Żydów?” (Anan Jehovah ko Jehovah ne bo Yahudik kityo?) (*NT w języku kalenjin*)
- Gal 6:16** „pokój i miłosierdzie (...) na Izraelu Jahuwah” (*Castleberry*)
- 2Kor 1:2** „Jehowa Jezus Chrystus” (*Hebert*; por. 1Ts 4:1, *Neander*)
- Flp 2:10** „zeby w imię JHWH Jezusa zgięło się każde kolano” (*Neander*)
- Hbr 4:8** „Pue ma Jioua kamolailai ir, a jo ta pan katiti ki eu ran” (*Sturges –Doane*, *NT w języku ponapeańskim*)
- Obj 11:4** „stoją przed Wszchemocnym JaHWeH ziemi” (*Eldridge*)
- Obj 16:11** „bluźnili Wszchemocnemu JaHWeH kosmosu” (*Eldridge*)
- Obj 19:1** „HalleluJah! Wyzwolenie i poważanie i szacunek i moc אַיָּאָל naszemu Yahuah!” (*White*)
- Obj 19:6** „AlleluJah!, ponieważ Wszchemocny JaHWeH Wszchemogący panuje!” (*Eldridge*)
- Obj 19:16** „KRÓL KRÓLÓW i JEHOVA JEHOWY” (*W. A. Mitchell*).

⁸ John M. CREED, *The Divinity of Jesus Christ: A study in the history of Christian doctrine since Kant*, Collins, London 1964 [1938], s. 122, 123 (ze 144), <https://books.google.pl/books?id=MqOaQdqtqQC>¹¹⁻¹²⁻²⁰¹⁵.

⁹ D. CUPITT, „Jesus and the Meaning of "God"”, w: Michael GOULDER (wyd.), *Incarnation and Myth: The Debate Continued*, Student Christian Movement Press Limited, London 1979, s. 38, kursywa D. Cupitt.

¹⁰ „ko kima osoman ne kimwawok Jehovah kole, ³² A Jehovah ne bo Abraham, a Jehovah ne bo Isak, a Jehovah ne bo Jakobo? Jehovah ko ma Jehovah ne bo che kigobek, ago bo che soptos”.

¹¹ *Holmes*: „Jehova arave Jehova omoiape”. Takie samo tłumaczenie występuje w Mk 12:36. Jednakże w Łk 20:42 czytamy: „Jehowa rzekł do mego Pana”.

¹² *Saker*: „Yehova a kwalia Yehova lam na”.

¹³ Podobnie wadliwy przekład:

- „Eli Yah, Eli Yah, lama sabachthani?, to znaczy rzekł: Mój Yah, mój Yah, czemuś mnie opuścił?” (*Merrick*).
- „Eloi, eloi, lama sabakitan?” Baaba o ana sapu heiya, "No Yehoba, no Yehoba, hauna kaiwena ge u miluwagau?"” (*NT w języku panayati*).

¹⁴ *Peshitta – Brith Hadasha*: „Disse יהוה ao meu יהוה”.

¹⁵ „Maoro-ém Magdalena procurou os discípulos e disse-lhes: „Vi Yáohuh UI!”” (*Jn 20:18*).

Rzetelni tłumacze starannie unikają takiego koloryzowania tekstu, bo po prostu nie chcą przekraczać swoich kompetencji.

Rozwagę przy wprowadzaniu imienia Bożego można dostrzec w 237 miejscach w *PNS* na tle samego tylko porównania *ilości występowania Boskiego imienia* w wielu innych przekładach NT, których autorom najwyraźniej zabrakło powściągliwości.

<i>NT w języku panayati</i>	2733
<i>Escrituras Sagradas Nomes Hebraicos Transliterados</i>	2606
<i>NT w języku bunama</i>	2470
<i>Pentateuch of Yahshua; Disciples and Apostles of Yahshua</i> ...	~2040
Mark W. CORNEILLIE.....	2018
Yisrayl HAWKINS.....	1943
<i>Scriptura (rumuński)</i>	~1650
Wayne SMITH.....	1601
Michael D. ELDRIDGE.....	1600
Jonathan PARKER.....	1597 wyd. 2
Richard P. CARROLL.....	1578
Obed BENYAH.....	1553
Diego ASCUNCE.....	1489
Daniel W. MERRICK.....	1475
<i>The Scriptures of Yahweh</i>	~1450
Mary E. LEWIS.....	1447
Alfred E. WRIGHT – Cyrus BYINGTON.....	1446
Joseph E. TANQUIST (<i>NT w języku naga-angami</i>).....	1440
R. FAVITTA – Lorenzo D. SNOW.....	1444 wyd. 2
Lonnie W. MARTIN.....	1397
Clarence F. CASTLEBERRY jr.	1393
Moshe Y. KONIUCHOWSKY.....	1367 wyd. 3
Frances J. MUMFORD (<i>NT w języku kalenjin</i>).....	1367
Hugo RAMIREZ.....	1365
<i>Pure Scriptures for the Remnant</i>	1317
Angelo B. TRAINA.....	1305
William R. FINCK jr.	1301
Richard LATTIER.....	1257
<i>Apostolic Scriptures</i>	1229
Roger G. MEYER.....	1211
Johannes BIERMANSKI.....	1207
Harydasa A. TÓFOLO.....	1177
Don ESPOSITO.....	1170
Yhemaelh ZEEV.....	1101
<i>NT w języku suahili</i>	~1100
Z. K. ROCHILL (<i>NT w naga-chokri</i>).....	1084

Świadectwo wewnętrzne

W NT greckie słowo *Kýrios* bywa poprzedzone lub niepoprzedzone greckim rodzajnikiem określonym ó. Panuje pogląd, że obecność/nieobecność rodzajnika ma za zadanie pomóc czytelnikom odróżnić referenta, tj. Boga od Jezusa¹⁶, a cała ta sytuacja ma być skutkiem substytucji tetragramu JHWH. Teoretycznie zasada brzmi prosto: jeśli przed słowem *Kýrios* występuje rodzajnik, to referentem jest Jezus, jeśli zaś go nie ma, to referentem jest Bóg.¹⁷

Jeżeli przyjmiemy założenie, że pisarze biblijni dokonali substytucji Tetragramu w *Boskim natchnieniu*, to z punktu widzenia czytelników NT nie można powiedzieć, że jest to rozwiązanie wolne od problemów:

1. Stwarza problem dwuznaczności przy identyfikacji referenta, co oznacza, że naturalnym skutkiem ubocznym będą gorące spory teologiczne i że w pewnych miejscach tekst NT zawsze będzie niejasny.

¹⁶ Wielu tłumaczy zwraca na to uwagę, np. Thomas Newberry (Introduction (do NT), s. xix), John N. Darby (# do Mt 1:20), Lancelot Shadwell (Notes on Matthew, # do 1:24, s. 64), Pablo Besson (# do Rz 14:11), Frank Daniels (Translator's Notes, śródtytuł „The Divine Name”), Jacob O. Meyer (Preface, §2). Jednakże Newberry i Darby nie wprowadzili imienia Bożego do tekstu głównego NT.

¹⁷ W ST nigdzie nie występuje konstrukcja יהוה יהוה (*ten JHWH*). Nie miałyby ona sensu, bo istnieje tylko jeden Bóg JHWH (Pwt 6:4) (Robert B. GIRDLESTONE, **Synonyms of the Old Testament: Their Bearing on Christian Faith and Practice**, Longmans, Green and Co., London 1871, Rozdz. 2: „The Names of God [Imiona Boże]”, s. 62, <https://archive.org/details/SynonymsOfTheOldTestament>¹⁻⁰⁷⁻²⁰¹⁷).

2. W praktyce wspomnianej zasady nie można sztywno przekuć. Powodem są względy kontekstualne i logiczne. Np. *Kýrios/Kýriou* w formie bezrodzajnikowej nie może być substytutem יהוה, czyli odnosić się do JHWH, w 1Kor 7:22,25; 12:5; 2Tm 2:24 i najprawdopodobniej w Ef 4:5. Z kolei do Jezusa nie może odnosić się *ho Kýrios* w Łk 1:28; 2:15 i Hbr 8:2, *tu Kýriou* w Łk 1:6,9; Dz 3:19 (por. w. 20); 4:26 i 1Kor 10:26 i *tō Kyriō* w Mt 5:33 i Łk 2:22,23b.¹⁸ Dlatego tłumacz Biblii Thomas Newberry słusznie zauważa:

Pan, Κύριος, *Kyrios*. Właściciel, Posiadacz. W cytatach z języka hebrajskiego często używany do „Jehowy”, zarówno gdy jest poprzedzony lub niepoprzedzony rodzajnikiem, zwłaszcza gdy występuje w formie bezrodzajnikowej.¹⁹

3. Nie pozwala na to niejednolita sytuacja w mss NT pod względem obecności/nieobecności rodzajnika przed słowem *Kýrios* lub *Kýriou*. Oto przykłady: **Dz 2:34; 12:11; 13:10; 1Kor 11:32; Ju 5.**

4. W pewnych językach docelowych istnieją reguły gramatyczne uniemożliwiające wierne użycie lub nieużycie rodzajnika, dokładnie tak, jak to jest w tekście greckim.²⁰

NT zaś uczy:

„Bóg nie jest źródłem chaosu, lecz ładu”

(1Kor 15:33, *NT-Współczesny przekład*)

Ale dlaczego mamy taką, a nie inną sytuację w mss NT? Howard Mazzaferro przeanalizował trzy możliwe przyczyny takiego stanu rzeczy:

- 1. Jest to po prostu efekt dopasowania się do reguł gramatyki greckiej.**
- 2. Jest to efekt substytucji Tetragramu JHWH.**
- 3. Jest to efekt korzystania z takiego tekstu LXX, który wprowadził zawierał Tetragramy, ale w większości miejsc figurował bezrodzajnikowy skrót słowa *Kýrios*.**²¹

Analiza statystyczna LXX i NT obejmująca poprzedzone rodzajnikiem słowa *Kýrios*, *Kýriou*, *Kýrion*, *Kýrio* i ich formy bezrodzajnikowej odsłania dużą dysproporcję pomiędzy tymi dwoma tekstami, co wskazuje na *drastyczną zmianę* w NT na rzecz formy bezrodzajnikowej.²² Ponieważ wszystkie trzy opcje mają punkty słabe, wydaje się rozsądna sugestia Raya Pritza, dyrektora Towarzystwa Biblijnego w Izraelu, który proponuje następujące podejście:

Każde z ponad 300 miejsc występowania słowa *kyrios* w Nowym Testamencie należy zbadać w jego kontekście.²³

Marka 12:29

W tym wersecie w większości przekładów czytamy:

Słuchaj, Izraelu, Pan Bóg nasz jest jedynym Panem (*BT-5*).

lub

Słuchaj, Izraelu! Pan, Bóg nasz, Pan jeden jest (*Bw*).

¹⁸ Por. John REID, „Lord" and "The Lord" in the Gospels”, *The Expository Times*, Edinburgh, Vol. 12, 1901, s. 425.

¹⁹ T. NEWBERRY, *The Holy Bible; arranged so as to give as far as possible the accuracy, precision, and certainty of the Original Hebrew and Greek Scriptures on the page of the Authorized Version*, Hodder and Stoughton, London 1890, Introduction: DIVINE TITLES IN THE NEW TESTAMENT, s. xix, <https://archive.org/details/holybiblearrange00newb>¹⁻⁰⁶⁻²⁰¹².

²⁰ Warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że przeważnie ukazują się *nieliteralne* przekłady NT, gdzie w procesie tłumaczenia ulega zatarciu wiele niuansów tekstu greckiego, a nawet znikają poszczególne wyrazy lub grupy wyrazów.

²¹ H. MAZZAFERRO, *The Lord and the Tetragrammaton: A Study on the Removal of God's Name from the New Testament*, wyd. 4 zrew. i poszerzone, 2010, s. 118, 119.

²² H. MAZZAFERRO, *The Lord and the Tetragrammaton...*, s. 119-128.

²³ Ray PRITZ, „The Divine Name in the Hebrew New Testament”, *Jerusalem Perspective*, Vol. 4, Nr 2, March/April 1991, s. 11, kursywa dodana, <http://3f157v4a19ai270s1i3u79qp6yx-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2011/12/Issue31.pdf>²⁷⁻⁰⁹⁻²⁰¹⁸.

Przekonanie o takim brzmieniu słów w oryginale Ewangelii Marka rodzi pewien problem związany z fragmentem „Pan Bóg nasz jest **jedynym Panem**”. Tłumacz Biblii, dr David R. Palmer w przypisie do Mk 12:29 wyjaśnia:

Od dzieciństwa nurtowała mnie w mojej Biblii pewna osobliwa myśl zawarta w słowach: ‘Pan, nasz Bóg, Pan jeden jest’, Nie powiedziano tutaj: ‘Bóg jest jednym Bogiem’. Zamiast tego czytamy: ‘Bóg jest jedynym Panem’. Bóg jest jedynym Panem? (...) ‘Pan, nasz Bóg, Pan jeden jest’ nie ma sensu. Problem z wyrażeniem ‘Pan, nasz Bóg, Pan jeden jest’ polega na tym, że wcale nie było zamiarem wspominać słowa ‘Pan’, bo słowo ‘PAN’ było substytutem Tetragrammatonu יהוה, JHWH, imienia Bożego”.²⁴

Gdyby myśl w tym wersecie brzmiała sensownie, pewni tłumacze Biblii nie podawaliby innego przekładu, mianowicie:

Luter: Höre Israel, der HERR, unser Gott, ist ein einiger **Gott**.

Wulgata: Audi Israël, Dominus Deus tuus, **Deus** unus est.

Szczepeński: Słuchaj Izraelu! Pan, Bóg nasz, jest **Bogiem** jedynym.

Grzymała: Słuchaj, Izraelu: Pan Bóg twój, jest **Bogiem** jedynym.

Dąbrowski: Słuchaj, Izraelu, Pan Bóg twój, **Bóg** jedyny jest.

lub

Wujek: Słuchaj Izraelu! Pan Bóg jeden jest.

EIB: Słuchaj, Izraelu! Pan, Bóg nasz, jest jeden.

lub

NT-Wp: Słuchaj, Izraelu, nasz Bóg jest **jedynym Panem**.

Skoro pewni tłumacze podają taki przekład, oznacza to, że w końcu tego werseku widzą problem w brzmieniu tekstu. Aby go rozwiązać, postanowili odejść od tłumaczenia greckiego *ks* jako „Pan” i wprowadzić termin „Bóg”. Wobec powyższego można wnosić, że tekst Mk 12:29 zawarty w dostępnych mss z IV wieku może nie reprezentować oryginału (jest skażony). Ponieważ jest to cytat z Pwt 6:4, gdzie dwa razy występuje imię Boże JHWH, *nie zaś termin 'Adonaj*, więc na podstawie znajomości hebrajskiego oryginału (a nie czyjejś teologii) można logicznie domniemywać, że dzisiejsze brzmienie tego werseku jest takie, a nie inne, najwyraźniej na skutek substytucji imienia Bożego. Dr Palmer napisał też:

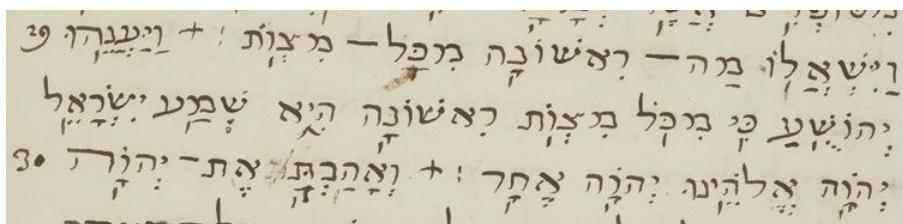
Aby zmniejszyć to zamieszanie, najlepiej jest całkowicie odrzucić słowo ‘pan’, gdyż w istocie nie tylko wywołuje zamęt, ale jest też nieodpowiednie.

Warto dodać, że co najmniej **292 tłumaczy** (w tym 7 katolickich) zamieściło w Mk 12:29 imię Boże i że ze statystycznego punktu widzenia jest to miejsce w NT, w którym decyzję o wprowadzeniu imienia Bożego podjęła największa ilość tłumaczy.

angielski—113 • afrykanerski—2 • ambrym—1 • aneityum—1 • arabski—1 • avokaya (Sudan)—1 • batak (dialekt toba)—1 • bau (Fidzi)—1 • benga (Nigeria)—1 • bunama (PapuaNG)—1 • bwana-bwana (PapuaNG)—1 • calamian tagbanwa (Filipiny)—1 • cherokee (czirokeski)—2 • chippewa (ojibwa)—1 • choctaw—2 • chorwacki—1 • dakota—2 • dehu—1 • dinka bor (Sudan)—1 • duala (Kamerun)—2 • efik (Nigeria)—1 • fidzi—2 • francuski—4 • futuna-aniwa (Kiribati)—1 • gilbertański (Kiribati)—1 • hawajski—3 • hebrajski—22 • hindustani—1 • hiszpański—11 • holenderski—3 • hote (malé) (PapuaNG)—1 • indonezyjski—1 • japoński—1 • jidysz—3 • kalenjin (Kenia)—1 • kaqchikel (Gwatemala)—1 • khosa—4 • koreański—1 • kusajski (Hawaje)—1 • lamba (Zambia)—1 • lingala—1 • lonwolwol (Nowa Zelandia)—1 • luba-kalebwe (Demokratyczna Republika Konga)—1 • luba-katanga (Demokratyczna Republika Konga)—1 • luba-sanga (Demokratyczna Republika Konga)—1 • luvale (Zambia)—1 • malgaski (Madagaskar)—3 • malo (Wyspy Salomona)—1 • mara-gomu (PapuaNG)—1 • marszałski—1 • massachusett (wampanoag)—1 • mende (Sierra Leone)—2 • miriam-mer (Australia)—1 • mongo-nkundu (Zair)—2 • mortlok (Mikronezja)—1 • naga-angami—1 • nawaho—1 • ndau (Mozambik)—1 • nengone (wyspa Curaçao)—1 • ngando (Demokratyczna Republika Konga)—1 • niemiecki—16 • norweski—1 • paama (Vanuatu)—1 • panayati (PapuaNG)—1 • pangkumu/rerep (Vanuatu)—1 • pele-ata (PapuaNG)—1 • polski—1 • ponapeński (Mikronezja)—1 • portugalski—11 • rarotongański (Mikronezja)—2 • rumu/kairi (PapuaNG)—1 • rumuński—3 • samoński—1 • santa cruz/natogu (Wyspy Salomona)—1 • sie (wyspa Eromanga)—1 • słowacki—1 • srański (Surinam)—1 • suahili (Kenia)—1 • szwedzki—1 • tahitański—2 • temne (Sierra Leone)—1 • toaripi (PapuaNG)—1 • tonga (Zambia)—1 • tongański (wyspa Tonga)—2 • tongoa (Vanuatu)—1 • tswana (Botswana)—1 • umbundu (Angola)—1 • umbu-ungu /andalale/ (PapuaNG)—1 • umbu-ungu /kala/ (PapuaNG)—1 • umbu-ungu /no-penge/ (PapuaNG)—1 • uripiv (Vanuatu)—1 • ut-hun/dukawa (Nigeria)—1 • walijski—1 • waris/walsa (PapuaNG)—1 • włoski—1 • zuluski—1.

²⁴ <http://bibletranslation.ws/trans/DRPbiblesofar.pdf> 15-02-2019.

Imię Boże w Mk 12:29 (przekłady katolickie)

Georg Mayr, 1622? (hebrajski)

esset primum omnium mandatu. — המצוה הראשונה מכל-
 29 *Jesus autem respondit ei: „* — המצות: ויענה ישוע מכל-
Quia primum omnium manda- המצות הראשונה היא שמע
tum est: Audi Israël, Domi- ישראל יהוה יהוה לא יהיה יהוה
nus Deus tuus, Deus vnus est: אחר: ואהבת את יהוה
 30 *et diliges Dominum Deum* 30

Giovanni Battista Jona, 1639/68 (hebrajski)

29. Das allervornehmste Ge-
 bot, antwortete Jesus, ist dies:
 Höre Israel! Jehovah, unser
 Gott, ist der einzige Gott.

Dominikus von Brentano, 1790 (niemiecki)

vs. 29. Je-
 sus antwoord-
 de hem: het
 eerste van al-
 le de geboden
 is: lustert Is-
 raël, de Jeho-
 vah onzen Elo-
 him is eenig;
 Jehovab:

Willem Antony van Vloten, 1795 (holenderski)

das Größte und Erste aller Gebothe im Gesetze? Jesus ertheilte ihm zur Antwort (5. B. Monf. K. 6.): Das Erste aller Gebothe ist: 5) Höre Israel! Jehova, dein Gott, ist ein einziger Gott! 6) Du sollst Jehova, deinen Gott, aus deinem gan

Matthäus Schabet, 1796 (niemiecki)

29. A Isus-mu odgovori: naj- | i da neima drugoga Boga izvan
 prva-je od svih zapovidih ova: | njega,
 slušaj Israele! Jehova-je tvoj Bog, | 33. I da on ima biti ljubjen
 jedini Bog. | svim srcem, svim razumom, svom

Ivan Matija Škarić, 1858 (chorwacki)

29 Y Jesús le contestó: El más grande de todos los mandamientos es: “ESCUCHA, OH ISRAEL: YAHWEH NUESTRO DIOS, YAHWEH UNO ES”^a,
 30 Y AMARÁS A YAHWEH TU DIOS, CON TODO TU CORAZÓN, CON TODA TU ALMA, CON TODA TU MENTE Y CON TODAS TUS FUERZAS”^a. Éste es el mandamiento más grande.

Biblia Peshitta en Español (Meksyk), 2006 (hiszpański)

Perceiving that Jesus had answered them well, he asked Him, "Which is the most important commandment of all?"²⁹ Jesus answered, "The most important of all the commandments is, 'Hear, O Israel: Yahweh our God is one God.'³⁰ You shall love Yahweh your God with all your heart, with all your soul, with all your mind and with all

Craig Smith, 1994 (angielski)

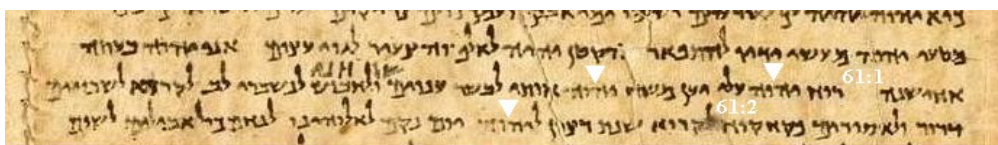
Łukasza 4:18,19

Rozważenie jedynego ewangelicznego epizodu mówiącego o *prze czytaniu* w nazaretańskiej synagodze przez Jezusa tekstu Izajasza 61:1,2 (Łk 4:16-30) również umożliwia dostrzeżenie problemu substytucji imienia Bożego w NT. Czy mamy jakieś podstawy by sądzić, że w zwoju Księgi Izajasza, z którego czytał wtedy Jezus, nie występował tetragram יהוה? W znalezionych w okolicach Qumran rękopisach Księgi Izajasza mamy następującą sytuację:

	61:1	61:2
1QIs ^a (kol. 49, linia 26, 27)	יהוה רוח יהוה JHWH JHWH duch	יהוה JHWH
4Q56 (fr. 40, linia 3)	יהוה רוח איני יהוה JHWH JHWH Pana duch	יהוה [J]JHWH
1Q8 (kol. 26, linia 33, 35)	יהוה רוח יהוה אלוהים JHWH Boga JH[WH duch]	יהוה JHWH

W przypadku Iz 61:1 świadectwo qumrańskie zawiera różne warianty, ale ich cechą wspólną jest *obecność tetragramu*, co ukazuje poniższe zdjęcie:

Izajasza 61:1, 2. Wielki Zwój Izajasza (1QIs^a)

Dane te przemawiają za tym, że Jezus musiał widzieć tetragram יהוה w tym zwoju²⁵. Nic nie wskazuje na to, jakoby czytał ten fragment haftary (Proroków) z greckiej LXX, bo w *palestyńskiej* synagodze nie zachodziła taka potrzeba.²⁶ A nawet gdyby tak było, to dostępne materialne dowody dopuszczają wniosek,

²⁵ „Dowody wskazują, że pisma Starego Testamentu, które używał Jezus i uczniowie najprawdopodobniej zawierały imię Boże. Jak czytamy w Ewangelii Łukasza, rozdziale czwartym, kiedy Jezus wszedł do synagogi w Nazarecie i czytał ze zwoju Izajasza, mógł być [w nim] obecny Tetragrammaton” (Rev. John CORTRIGHT, „Seek Yahweh: The Tetragrammaton In the First Century”, issue 102 [pozostałe dane bibliograficzne nie są podane], s. 4 z 6, http://lhim.org/gladtidings/articles/Seek_Yahweh_The_Tetragrammaton_in_the_First_Century_by_Rev_John_Cortright_issue_102.pdf ⁶⁻⁰²⁻²⁰¹³).

²⁶ Żydzi początkowo przypisywali LXX status natchnienia równy tekstowi hebrajskiemu, ale później — zapewne niedługo po synodzie w Jamnie w roku 70 — wyklęli jej tekst. Rabini odrzucili legendę o 70 (lub 72) tłumaczach LXX, mówiąc: „Zdąrzyło się kiedyś, że pięciu starszych napisało po grecku Torę dla króla Ptolemeusza, lecz dla Izraela był to dzień złowieszczy jak ten, w którym uczyniono złotego cielca, Tory bowiem nie można wiernie przetłumaczyć” (Missakhet Soferim I, 10).

że w tamtej kopii LXX mógł figurować Tetragram, ewentualnie grecka forma imienia Bożego *Jao*. Nie ma też przekonujących dowodów na to, aby Jezus cytował wtedy z aramejskiego targumu²⁷, bo po przeczytaniu tego urywka nie mamy wzmianki o przełożeniu go na język hebrajski.²⁸ Wszystko wskazuje więc na to, że Jezus w trakcie czytania haftary po prostu wymówił imię Boże.²⁹

Tymczasem według dzisiejszego brzmienia tekstu greckiego Ewangelii według Łukasza, Jezus miał wtedy przeczytać:

Duch Pana nade mną (...),	πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμὲ
abym ogłosił rok łaski Pana	κηρῦξαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτὸν
(Popowski) ³⁰	

²⁷ Jak zauważył Joseph A. Fitzmyer, w okolicach Qumran znaleziono kilka fragmentarycznych targumów (4QtgJob, 4QtgLev, 11QtgJob), ale jak dotąd nie znaleziono targumu Księgi Izajasza (**The Gospel According to Luke: Introduction, Translation, and Notes (I-IX)**, Doubleday, 1981, s. 531, <https://archive.org/details/gospelaccordingto28afitz> ¹²⁻⁰¹⁻²⁰¹⁹).

²⁸ „Językiem synagogi był tylko hebrajski” (Albert E. BAILEY, **Daily Life in Bible Times**, Charles Scribners and Sons, New York 1943, s. 249, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.79313> ¹²⁻⁰¹⁻²⁰¹⁹).

²⁹ Co najmniej 248 tłumaczy NT zamieściło imię Boże w Łk 4:18,19:

- w. 18(x2), 19: J. H. R. Biesenthal, A. W. Boelter, J. A. Bolten, R. Caddick, H. C. I. Frommann – J. H. Callenberg, E. S. Gabe, J. Hurt, E. Hutter, M. Kibutz, D. F. McCorkle, A. McCaul – M. S. Alexander – J. C. Reichardt – S. Hoga, J. K. Pfenninger, W. Robertson, M. Rood, W. Smith, C. Tresmontant, Y. Zeev, *The Scriptures for the Whole House of Israel* (2012), *Pure Scriptures for the Remnant* (2010), *The Letter of James* (2009) i tłumacz NT w języku pele-ata (2009).
- w. 18(x3): koreański (1991).
- w. 18(x2), 19(x2): J. Ayers.
- w. 18,19: G. Abrams, S. Altaf, J. E. Anderson, V. de los Angeles, J. W. Appleyard, B. Armstrong, R. C. Alvryd, D. Ascunce, K. Baik, O. Baldwin, J. M. P. Bauchet – D. Kineret, G. D. Bauscher, Y. Ben Avraham – K. J. P. Gavazza, O. BenYah, J. Biermanski, H. Bingham II, W. B. Boyce, J. A. Brown, T. Browne, J. Calvert – R. B. Lyth, George R. R. Cameron, V. Capel, B. Carlson, R. P. Carroll, C. F. Castleberry jr., A. Chouraqui, G. C. Coetzee, M. Cole, M. Corneille, R. C. de Cunha, D. Crawford (luba-sanga & luba-katanga), F. Daniels, P. A. Delaporte, J. Dias, M. D. Eldridge, M. W. Ennis, D. Esposito, R. Favitta – L. D. Snow, W. R. Finck jr., T. Fry – W. B. Collyer, D. R. Gregg, W. Greenfield, G. F. Griesinger, C. H. Hahn – F. Rath, Y. Hawkins, M. Headroom, H. Heinfetter, J. H. Holmes, C. R. Hopgood, A. E. Horton, J. Hunt, J. Inglis – J. Geddie, H. Jahn, R. Jeffrey, E. S. Johnson III, F. D. Johnstone, G. B. Jona, E. P. Jones, A. Jordly, D. H. King, M. Y. Koniuchowsky, C. J. Koster, O. J. Kwon, J. D. Landels, R. Latier, G. N. LeFevre, Legg – Joyner, M. E. Lewis, W. G. MacDonald, F. A. F. Macedo, E. S. Macfarlane, J. R. Madsen, J. Magiera, E. L. Martin², L. W. Martin, G. Mayr, L. Mebust, H. A. W. Meyer, J. O. Meyer, M. H. Miller, P. & L. Miller-Russo, W. A. Mitchell, R. Moffat, M. Moreno, K. M. Niedenführ, T. Nilsson, T. S. Ogden, H. Oosterhuis – A. van Heusden, D. R. Palmer, H. E. G. Paulus, W. Petri, A. Pfeleiderer, S. Pidgeon, E. Pinho, D. Purkey, H. Ramirez, J. C. Reichardt, J. A. Álvarez Rivera, I. Roháček, A. H. Roosma, T. Rose, E. A. & L. Ruskin, A. J. S. Saker, W. J. Schenck jr., S. & P. Seru, J. E. Shen, V. Sillion, J. J. Simba, J. D. Stahl, P. Stanford, W. H. Stanford, E. Steere, P. Stevenson, J. J. Stolz (wyd. 5), L. E. Threlkeld, A. B. Traina, J. S. Trimm, G. Uriyah, M. Vanhee, W. A. van Vloten, H. Volk, J. Wahl (afrykanerski, khosa), S. Walch, T. West, J. Wheeler, L. White, G. Wilson, S. A. Worcester – E. Boudinot – S. Foreman, T. Yeates, *Apostolic Scriptures* (Eloheinu Ministry), *Biblia Livre*, *Biblia Peshitta en Español*, *Brit Hadashah. Il Patto Rinnovato (Nuevo Testamento) di nostro Salvatore Yahshua HaMashiah*, *Escrituras Sagradas Nomes Hebraicos Transliterados*, *Hebrew Roots Bible - Qodesh Ceper*, *HaBrit Chadashah or Renewed Covenant*, *Kitab Suci ILLT*, *Peshitta – Brit Hadasha*, *Peshitta Nuevo Testamento (SyEspañol)*, *Os Quatro Evangelhos - Tradução direta do aramaico*, *Las Sagradas Escrituras: Versión Reina Valera Restaurada*, *Messianic Scriptures: Sacred Name Edition*, *NIBEV*, *The Pentateuch of Yahshua*, *PNŚ*, *Restoration Study Bible*, *Scriptures of Yahweh*, *Scriptura* (rumuński), *Sefer Davar Alef Tav – Las Escrituras Mesianicas*, *The Word of Yahweh*, *Yahweh's Scriptures For Salvation*, *Biblia Livre* (2016), *Scripturilre Calea Creștină* (2017), 5-os. zespół tłumaczy na język khosa, tłumacz NT na język efik, koreański (2006), makaa, mongo (nkundu), ndau, nengone, pama, samoński, tongoa, uripiv, 3 różnych tłumaczy NT na język malgaski (1830, 1855 i 1872) i nieznanym tłumacz Łk na język włoski (1750³).
- w. 18(x2): J. L. Lavater.
- w. 18: J. B. Babor, C. F. Bahrdt, E. Baltzer, F. F. Barham – I. Pitman, D. Czekalski, J. Eliot, J. J. Heß, B. Kitzar (2017²), J. G. Krach, R. Lamb, R. W. Logan, D. Macdonald, F. O'Meara, D. W. Merrick, J. F. Ostervald (1859), T. Philadelphum, R. Roberg, B. Snow, J. J. Stolz (wyd. 3), **James Strong (!)**, A. A. Sturges – E. T. Doane, J. E. Tanquist, J. M. Witte, NT na język hawajski (rewizja przekładu Ostervalda, 2015), panayati (1997), tłumacz NT na język kaqchiqel (Gwatemala, 2003⁷).
- w. 19: J. Barclay – M. Pazzini, F. J. Delitzsch, E. H. Hubbard, E. Margoliouth, T. McElwain, A. J. Onymus, I. E. Salkinson – C. D. Ginsburg, C. F. Schlenker, D. E. Stanton, W. M. L. de Wette, W. Williams, M. Yereq, *Yahshua Servants Reading Bible: Revision 2017*, tłumacz NT na język ambrym i hebrajski (UBS, 1979).

³⁰ W TM 3 razy występuje tetragram w tym urywku. Grecki tekst Łk 4:18,19 nie jest *w pełni zgodny* z LXX (w Nestle-Aland, UBS i Westcott-Hort brzmi tak samo). Analiza porównawcza słów z Iz 61:1,2 i Łk 4:18,19 (podawana za mss z IV w.) skłania do wniosku, że w oryginale tekst Ewangelii Łukasza nie musiał brzmieć tak samo (zob. przypis do Łk 4:18 w **A New Version of the Four Gospels; with Notes Critical and Explanatory**, tłum. John LINGARD, Joseph Booker, London 1836, <http://www.archive.org/details/a590880000linguoft> ²²⁻⁰⁶⁻²⁰¹¹ oraz przypis nr 2 do Łk 4:18 w **Der Bericht des Lukas von Jesu dem Messia übersetzt und mit Anmerkungen begleitet**, tłum. Johann A. BOLTEN, Johann Heinrich Kaven, Altona 1796,

Dlaczego jest to wątpliwe? W hebrajskim tekście Iz 61:1 właściwie występuje zwrot 'Adonaj JHWH i za chwilę drugi raz JHWH, więc gdyby Jezus unikał wymawiania imienia Bożego, musiałby wymówić 'Adonaj 'Adonaj i zaraz potem znowu 'Adonaj. Taki wniosek nie wchodzi w grę, bo to oznaczałoby, że trzymał się błędnego rabinicznego zakazu wokalizacji tetragramu, więc jego deklaracja, że 'spoczywa na nim duch JHWH' byłaby nieprawdziwa. Było odwrotnie, to uczeni w Piśmie, a nie Jezus, byli podatni na wchłanianie ludzkich tradycji nie podobających się JHWH (por. Mt 15:6). O Jezusie czytamy, że „nauczał (...) *nie jak uczeni w Piśmie*” (Mt 7:16, *BWP*), a zdarzenie opisane w Jn 12:28 pokazuje, jak bardzo dbał o otaczanie chwałą imienia Bożego. A zatem NT nie przedstawia Jezusa jako proroka, który zainicjował wielką zmianę pod względem podejścia do imienia Bożego i unikania jego wokalizacji.³¹

Czego uczymy się z analizy Łk 4:18,19? Stan, jaki widzimy w dostępnych mss NT na poziomie tekstu greckiego w kontekście terminu *Kýrios*, nie wszędzie jest wierną reprodukcją tekstu oryginalnego; w wielu punktach jest *skazony*. Jeżeli dopuścimy rozsądny wniosek, że jest to skutek substytucji tetragramu z inicjatywy ludzkiej, to zamieszczanie imienia Bożego w zakresie NT będzie tylko sprzyjać pogłębieniu harmonii między hebrajską i grecką częścią Biblii.

<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd18/content/titleinfo/1655190> ²⁸⁻⁰⁶⁻²⁰¹²).

³¹ Żaden prorok żyjący w czasach przedchrześcijańskich również nie unikał wymawiania imienia Bożego.